

KLASİK OSMANLI NESRİNDE ALİTERASYON

*Mustafa DURMUŞ**

ÖZET

Klasik Osmanlı nesrinde, aynı kültürün manzum eserlerinde görülen estetik araçların hemen hepsi yer almaktadır. Aliterasyon, bu estetik araçlardan biri olarak klasik Osmanlı nesrinde yine sıklıkla kullanılmaktadır. Ünsüz sesbirimlerin belirli bir düzende yinelenmesine dayanan aliterasyon, ifadede oluşturduğu müzikalite ile estetik; bellemsel, hafızaya dayalı kullanım özelliği ile de pratik işlevlere sahiptir. Çalışmada, aliterasyonun bu özellikleri ile birlikte, klasik Osmanlı nesir cümlelerinin dizimsel eksenindeki yerleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aliterasyon, klasik Osmanlı nesri, estetik nesir, bellemsel etki

ALLITERATION IN CLASSICAL OTTOMAN PROSE

ABSTRACT

In classical Ottoman prose, all of aesthetic devices, which are seen in literary texts written in verse took place. Alliteration was frequently used in classical Ottoman prose as one of these aesthetic devices. Alliteration, which depends on consonant phonemes which are reduplicated in a particular order, has two functions, one is aesthetic and the other is being practical. These features of alliteration and places of alliteration in the syntagmatic axis of classical Ottoman prose will be evaluated in this paper.

Keywords: Alliteration, classical Ottoman prose, aesthetic prose, mnemonic effect

Giriş

Klasik Osmanlı nesri, günlük konuşma dilinden ve dönemin estetik öğelere çok fazla başvurmadığını bildiğimiz üslubun örneği sayılabilecek eserlerin dilinden farklı olarak, şiire has bilinen biçime ve anlama dayalı sanatlarla bezenmiş suni bir yazı dilidir. Söz konusu sanatlı yapılar; çağdaş Türk yazı dili, yeni bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmaya başladığında bu dile ait olup da terk edilen ilk dilsel unsurlar olmuştur. İslam medeniyet dairesinin bütün üyelerinde, benzer entelektüel düzeyin ürünü olan ve geleneğin, hemen bütün kurallarını belirlediği estetik araçların nesirdeki en göze çarpanları, seci, aliterasyon, ıstikak, tenasüp, mecaz vb. gibi şiirde örneklerini gördüğümüz sanatlı yapılarıdır. Paralellığe dayalı bu sanatlı yapıların, açıkça gözlenen metne hâkimiyeti, klasik Osmanlı nesrinde estetik üslubun belirleyicisidir. Bu çalışmada, klasik

* Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: mdurmus@etu.edu.tr

Osmanlı nesir üslubunun estetik araçlarından aliterasyon; estetik, pratik işlevleri ve cümlelerin dizimsel eksenindeki yeri yönüyle ele alınacaktır.

Öncelikle, Türk edebiyatında aliterasyonun mevcut kullanımının, bu kültürün bünyesinden mi çıktığı, yoksa başka bir kültürün etkisiyle mi oluştuğu meselesini ele alan ve bu konuda çeşitli görüşler ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, esasen aliterasyonun özellikle Moğol kültürünün ürünü mü sayılması gerektiği, yoksa eski Türk şiirinde var olan bir estetik zevkin devamı mı kabul edilmesi gerektiği tartışılmaktadır (Eren, 1997: 421-5). Barutcu-Özönder, eski Türk şiirinde “değişmeyen, kasıtlı ve gerekli unsur” olarak gördüğü aliterasyonun, Uygur dönemi metinlerinde gördüğümüz ‘baş kafiye’ye kaynaklık ettiğini belirtmektedir (1996: 69-87). Bunun yanı sıra bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, aliterasyon Türkçenin değişik dönemlerinde ve eserlerinde var olan sanatlı dil kullanımınıdır. Bu dil kullanımı, sesleri duygu değerleriyle birlikte ifade eden bütün dillerde, dolayısıyla eski Türk edebiyatlarında, Moğol edebiyatlarında, dünya edebiyatlarında dilin kendi bünyesinde aranabilecek bir unsur olarak bulunuyor olmalıdır¹. Diğer taraftan, Kiparsky’nin de belirttiği gibi, kafiye gibi aliterasyonu da içeren tekrarın/yinelemenin belirli türleri, günlük konuşma dilinde tekrarın/yinelemenin biçimbirimsel süreçlerinde zaten var olabilen bir dilbilimsel unsurdur. (Alıntılayan Fabb, 2010: 1226).

Aliterasyonun klasik Osmanlı nesir örneklerindeki kullanımına gelince; nesirde bu tür yineleme yoluyla ahenk oluşturma gayreti, estetik kurallarını ve sınırlarını, İslami yazı dili geleneklerinde olduğu gibi, aynı kültürün şiirlerinde de görülen bir tarzda sunulabilmektedir. Sesbirimsel yinelemenin şair tezkirelerinde ve klasik Osmanlı nesrindeki tipik kullanımından biri olarak ortaya çıkan aliterasyonda, sesbirimsel unsurların dizimsel eksenindeki yerleri, nesir üslubunun çeşitlenmesini sağlamaktadır.

Osmanlı Türkçesi yazı dili ürünleri, edebî araştırmaların konusu/malzemesi olabilir mi? Şiire has olarak bilinen kafiye, aliterasyon gibi biçimsel; ıstıyak gibi hem biçimsel hem de anlamsal; tenasüp gibi anlamsal sanatların, Osmanlı Türkçesi yazı dili ürünlerinin estetik üslubu içinde kabul edilebilecek çok sayıda örneği bulunmaktadır. “*Şiir mahiyeti icabı didaktik olmaya direnç gösterir. Nesirse konumu gereği açıklıktan yanadır; bilgi verme, tecrübe aktarma, yol gösterme, teklif etme, telkinde bulunma ve çözüm önerme, onun değerini yükselten bir araçtır. Bu tavır, XVI. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamış ve bir düşünceyi yayma aracı olan nesir, sanat gösterme aracına dönüşmüş, bunu gerçekleştirmek için de şiire ait özelliklere yaslanmaya başlamıştır.*” (İsen, 2006: 82-83) Buradan hareketle, dilin en temel işlevi sayılan doğrudan ve açık iletişim aracı olmanın yanı sıra, bazı eserlerin, estetik araçlarla donatılmaları dolayısıyla, edebî araştırmaların konusu/malzemesi olabileceği düşünülebilir. Bu durumda, geniş anlamıyla Osmanlı Türkçesi nesrinden, dar anlamda da estetik araçlarla edebîlik özelliği kazandırılan Klasik Osmanlı nesrinden bahsedilebilir². Bu estetik nesrin örneklerini; şair tezkireleri, münşeât mecmuaları, yer yer tarih eserleri gibi Osmanlı Türkçesi yazı dili ürünlerinde sıklıkla ve bu sahada kaleme alınan diğer eserlerin de övgü, tasvir, istihza içeren bölümlerinde ve de duygunun, düşüncenin etkili ifadesini gerekli kılan durumlarda görmek mümkündür. Bu nesrin vazgeçilmez estetik araçları en genel ifadesi ile sesbirimsel, biçimbirimsel, sözcükbirimsel ve anlambirimsel yinelemelere dayalı simetri içinde sunulmaktadır. Metin içi ilişkileri çok ön planda tutan bir anlayışla kaleme alınmış

¹ Bu konuda örnek çalışmalar için bk. Pirkhofer, 1963; Langer, 1978; Kalinke, 1979; Shewan, 1925; Peck, 1884; Ayrıca melodik yapıya dayalı ürünlerin akıldan tutulması, hatırlanması ile ilgili uygulamalı çalışma örneği olarak bk. Rubin, 1995.

² İsen, Kanuni döneminde şekillenmiş olarak karşımıza çıkan nesirdeki klasik üslubun yanı sıra, özelde mensur eserlerin folklorik, ilmi, resmi ve bedii (estetik) üslup ile kaleme alındığını ifade etmektedir. Kanuni döneminden itibaren “...pek çok yazar, divan şiirinin bu yüzyıla kadar devam eden sistematik gelişiminin bir yansıması olarak; kinâye, istiâre ve belâgat oyunları üzerinde ısrarla durdukları yeni bir tarzı benimsemiştir.” (İsen, 2006: 83). Klasik Osmanlı nesrinde üslup türleri ile ilgili olarak bk. Karateke, 2010.

bu nesrin yinelemelerinde sonraki dilbilgisel unsur içinde yinelenen birim, âdeta bir önceki paralel unsuru yankılamaktadır (Belge, 1998: 456).

Bu nesirde sesbirimsel yinelemelerin yaygın örneklerinden biri aliterasyondur. Günlük, sıradan (ordinary) dili, edebî (literary) dilden ayıran ölçütleri ve hemen bütün edebiyatlarda bunları sağlayan araçları sıraladığı yazısında Fabb, kafiye ile birlikte aliterasyonun, bir eserin edebî oluşundaki yerini ve önemini vurgular (2010: 1219-1232).

Aliterasyon nedir?

Aliterasyon, sözcüklerin ilk ünsüzlerinin, ahenk oluşturmak üzere, aynı cümlenin dizimsel ekseninde yinelenmesidir. İlk ünsüzlerinin yanı sıra, sözcüklerin içinde oluşan ünsüz yinelemeleri de aliterasyon kabul edilebilir. Klasik Osmanlı nesrindeki tipik sesbirimsel yineleme (âheng-i taklidî) örneklerinden biri olan aliterasyonda sesbirimsel unsurların dizimsel eksenindeki yerleri ve sayısı nesir üslubunun çeşitlenmesini sağlamaktadır.

Ünsüz ve ünlülerin belirtilen dilbilimsel özelliklere göre aralarında oluşturulan uyumlu yapı, nasıl ki bir ahenk, edebîlik ortaya çıkarıyorsa, söz konusu uyumu gözetmeyen kullanımlar da çeşitli söyleyiş güçlüklerine ve okuyan için gözü ve zihni yoran bir duruma sebebiyet verebilmektedir. Geleneksel teorik çalışmalar, kulağa gürültülü gelen sesleri *elfâz-ı cezele*, kulağa yumuşak gelen sesleri de *elfâz-ı rakîka* şeklinde ifade eder. Seslerin uyum oluşturacak biçimde kullanılması, bu iki yineleme türü için de geçerlidir. Şüphesiz esas olan, seçilen seslerin içeriğe uyumudur (Saraç, 2006: 43).

Klasik Osmanlı nesrinde aliterasyon, kimi örneklerde aynı seslerin yinelenmesi ile oluşturulmaktadır. Bu tür kullanımlara *tam (full) aliterasyon* (Short 1996: 107-111) denilebilir. Tam aliterasyonda sesbirimsel olarak aynı biçimlerle yinelenen sesler bulunmaktadır.

1) ... olup taht-ı saltanâtı evreng-i Süleymân gibi ber-bâd olıcak tâc u tahtı ve mülk ü rahtı ... (FH, 12b)

Yukarıdaki cümlede ‘tâc’ ve ‘taht’ sözcüklerinde geçen ‘t’ sesleri arasındaki tam aliterasyon, okuyucu için hemen göze çarpacak niteliktedir.

Diğer taraftan aliterasyon aynı olan seslerin değil, teşekkül noktası, teşekkül tarzı gibi bazı sesbirimsel özelliklere göre benzer seslerin yinelenmesi ile oluşturulabilmektedir. Bu tür kullanımlara *eksik/gevşek (loose) aliterasyon* (Short 1996: 107-111) denilebilir. Bunlar dudak, diş ünsüzleri; akıcı, sızıcı ünsüzler gibi ‘akraba ünsüzler’in belirli bir ahenk yaratmak üzere çeşitli dizimsel düzende kullanımları ile ortaya konulur. *Eksik/gevşek aliterasyon*’da sesler arasındaki yineleme tam aliterasyondaki gibi okuyucu tarafından hemen ve çok açık bir biçimde fark edilmez. Bu tür akraba ünsüzlerin kullanımına dayalı aliterasyon dikkatli bir kulak tarafından hemen fark edilebilir (Stoll, 1940: 388). Bu durum, aliterasyon çeşitliliğini ifade eden tanımdaki aynı seslerin değil benzer seslerin benzerliğine dayandığı ve okuyucunun dikkatini çekme noktasında aynı seslere oranla ikinci planda kaldığı için *eksik/gevşek aliterasyon* olarak ifade edilmektedir.

Eksik/gevşek aliterasyon kullanımında seslerin ‘benzerliği’, kimi örneklerde seslerin teşekkül noktalarındaki benzerliğe işaret etmektedir:

2) ... ki monlâ-yı dürrâ‘ a-i nûrânî-püş ve taylesân-ı nîrân ber-düşdur ki gerdenine şalup reşâşât-ı zülâl-i fazl u efzâl ile debîr-i çerh-ı eşîrûn defter-i ‘ilminden huţûţ-ı huţûzı maḥv idüp ... (MŞ, 1113)

Örnekteki ‘s’, ‘ş’, ve ‘z’, *diş sesleri* olarak teşekkül noktası bakımından benzer seslerdir.

Turkish Studies

Eksik aliterasyon kullanımında seslerin ‘benzerliği’, kimi örneklerde de seslerin teşekkülünde hava akımının durumundaki benzerliğe işaret etmektedir. Nitekim bir önceki örnekte yer alan ‘s’, ‘ş’, ‘z’, aynı zamanda *sızıcı sürekli ünsüzlerdir*.

Aliterasyonlu Yapıların Dizimsel Eksendeki Yerleri

Klasik Osmanlı nesir ürünlerinde yinelemeyi oluşturan ünsüzlerin cümledeki dizimsel eksenindeki yerine odaklanıldığında şu türden örneklerle karşılaşmaktadır.

1. Aralarında ilişki olacak biçimde yinelenen sesbirimsel unsurlar, düzenli olarak sözcüklerin başında kullanılabilir. Bu örneklerle yapılan ahenk unsurları *sözcük başı alliterasyonudur*. Alliterasyonu sağlayan sesbirimsel unsurlardan ikincisi, “bir öncekini terazileyen” (Belge, 1998: 456) “koordineli çiftler” (Tietze, 1973) oluşturmak üzere bir bağlama unsurundan sonra veya bir sözcük grubunun oluşturduğu dalgadan sonra ortaya çıkabilir:

3) Menkûldür ki ‘uşşâkından biri maḥdüm-ı mezbûrun âsitânesi hizmetinde sâbit-ka-dem olmağı ricâ ider. (KA, 70-71)

4) ... fermân-ı kazâ te‘şîr ü taşdîr-ile ... (PN, 82)
koordineli çift

5) ... âğâz eyleyüp gerdün-ı gerdân güm güm gümleyüp âfâk inlemeğe başladı. (TS, 1)

3. örnekte ‘maḥdüm - mezbûr’; 4. örnekte ‘te‘şîr - taşdîr’; 5. örnekte de, cümledeki diğer benzer kullanımının yanı sıra, ‘gerdün - gerdân’ sözcükleri ile sağlanan *sözcük başı alliterasyonu*, yukarıda bazı örneklerde görüldüğü gibi ikiden fazla sözcük arasında da oluşturulabilir. Bu noktada aliterasyonun, seciden farklı olarak sadece komşu sözlüksel unsurlar arasında mı kullanılacağı sorusu sorulabilir. Klasik Osmanlı nesir yazarının, aynı veya akraba ünsüzlerin yarattığı estetik özellikten yararlanmak için bu ünsüzleri sadece sözcük başlarında değil, sözcük grubu veya cümle içerisinde de bilinçli bir biçimde kullanabildiği görülmektedir.

Aşağıdaki cümlede, ‘medrese – mu‘îd – müdârese – müzâkere – mâ-dünına – müfîd’ sözcükleri ile sağlanan aliterasyon hemen dikkati çekmekte; Tietze’nin koordineli çift olarak ifade ettiği iki sözcük arasında oluşturulan sesbirimsel yinelemenin yanı sıra ‘mu‘îd – müdârese – müzâkere’ sözcükleri arasında oluşturulan aliterasyon, yazarın bilinçli tercihi sonucu üçlü koordineli sesbirimsel yineleme biçiminde ortaya konmaktadır.

6) Hâlâ medrese-i Sultâniyyede mu‘îd ve müdârese vü müzâkere ile mâ-dünına müfîddür. (MŞ, 404)

Şu örnekte de ‘b-’ sesinin metin içerisinde sözcük başındaki yoğun kullanımı, yazarın klasik Osmanlı nesir üslubunun bu özelliğinden yararlanma isteğinin bir sonucudur:

7) ... bir dervîş-i bî-nevâ ve bir ‘âşık-ı bî-kayd-ı her dü-serâ iken bin seksen iki târîhinde terk-i dâr-ı fenâ eylemişdür. (TŞM, 269)

Bu örneklerde aliterasyonlu sözcüklerin biçim, anlam ve bitişme özellikleri bakımından, ilişki dilleri Arapça ve Farsçadan bütün olarak kopyalanması (global copy)³ ayrıca dikkati çekmektedir. Kuralları ve başarılı örnekleri bakımlarından model diller olan Arapça ve Farsçada aliterasyon için kullanılan sözcükler, bu yolla Osmanlı Türkçesine taşınmaktadır. Osmanlı yazı dünyasında yerleşik belagat anlayışının ürünü olan diğer estetik araç yine model diller Arapça ve

³ Kopyalama terimi ve Türk dil ilişkilerine bu terim çerçevesinde yaklaşım ile ilgili olarak bk. Johanson, 2007

Farsçadan Türkçeye sözcük kopyalama araçlarına dönüşmüşlerdir. İfadesini bu tür estetik araçlarla bezemek isteyen klasik Osmanlı yazarı, her bir yineleme aracılığıyla, çoğunlukla, en az iki yabancı sözcüğü bu eserlerin diline taşımış olmaktadır. Suni bir dilin sınırlı kullanılan bu tür yabancı sözcükleri, Batı etkisinde gelişen yeni nesir anlayışının yerleşme sürecinde, terk edilen ilk sözcükler olmuştur.

2. Sesbirimsel unsurlar düzenli olarak *sözcük sonu + sözcük başı aliterasyonu* oluşturacak biçimde de kullanılabilirler. Bu örneklerde sözcük sonundaki sesbirimsel unsur, bir bağlama unsurundan veya bir sözcük grubunun oluşturduğu dalgadan sonra kullanılan sözcüğün ilk sesbirimsel unsuru olarak da karşımıza çıkabilir. Bu örneklerde, "... kısaca 'beyit ya da dizeleri, bir öncekinin sonuyla bir sonrakinin başını sözcüklerle birbirlerine bağlama' demek olan *iâde* sanatı biçiminde sözcük yerine sesler kullanılarak bir tür "ses göndermesi" yapılmıştır. Şiirde, "*ses göndermesi* önceki beyitteki bir sözcüğün ya da önceki beytin son dizesinin kulakta uyandırdığı yankı kaybolmadan, sonraki beyitte aynı seslerin ortaya çıkmasıdır. Dize içi ve beyitler arası *ses göndermeleri* şiirin iç uyumunu artırmakta ve seslerin birbirine bağlanarak zincirleme bir biçimde son beyte kadar taşınmasını sağlamaktadır." (Dilçin, 1991: 80). Bu biçimsel unsur, söz konusu özellikleriyle klasik Osmanlı nesrinde de bulunmaktadır:

8) Bin yüz altı senesinde mu‘ammâ-yı ‘ömründen nâm-ı mevt-i feth oldı. (NA, 313)

3. Bu iki gruba ait özellikler taşıyan sesbirimlerin birlikte kullanımından doğan bir başka ahenkli yapı da söz konusudur. Böyle örneklerde, bağlama unsurları ile zincirleme yapı oluşturan sözcüklerden birinci ile ikinci arasında *sözcük başı aliterasyonu*, ikinci ile üçüncü arasında da *'sözcük sonu + sözcük başı' aliterasyonu* söz konusu olabilir. Söyleyişte dalgalar oluşturmanın esas teşkil ettiği bu örneklerde, sözcükler arasında sesbirimsel unsurlarla geliştirilen ilişki için aliterasyon sırası farklı şekilde de sunulabilir. Söyleyişte, dizimsel ekseninde aynı pozisyonda yer almayan aynı veya benzer seslerin birbirlerine yakınlığı veya uzaklığına göre farklı uzunluklarda dalgalar oluşturan bu zincirleme yapılar, aynı uzunluktaki dalgaların tekrarı ile tekdüzeliğe düşebilecek olan ifadelere çeşitlilik kazandırarak, şiir dilindeki gibi bir akıcılık ve uzun cümlelerin sıkıcılık yaratmadan okunması imkânını sağlamaktadır:

9) ... Sâlikinüñ menzili dâr-ı İslâm ve nüzül-i na‘îm müdâm oldı. (TMC, 63)

4. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi zincirleme yapıda birinci ve ikinci sözcük arasında *sözcük sonu + sözcük başı aliterasyonu*, ikinci ve üçüncü sözcük arasında *sözcük başı aliterasyonu* söz konusu olabilir:

10) Nev-heves ü nev-sinn ü sâl iken ... (NA, 15)

5. Özellikle sözdizimsel olarak ana cümlelerin yüklemi ile ona bağımlı olan cümlelerin yüklemeleri arasında da *sözcük başı aliterasyonu* olabilir:

11) Sultân Süleymân merhûmuñ huzûrında hüd evvel medrese ‘ arz eyledükde ol kadar terbiye eylemişdür ki güyâ ki ‘ilmi anuñla tavşif itmişdür. (MŞ, 1424)

6. Sesbirimsel unsurlar cümlelerin dizimsel ekseninde düzenli olarak belirli yerlerde olmayabilir. Bir ses, sözcük içerisindeki yerlerine bakılmadan adeta cümleye hatta bütün metne serpiştirilmiş olarak, dağınık biçimde de görülebilir:

12) ... ol ahd-i hümâyünun âhırlarında âhirete gitmişdür ... (TŞ, 332)

13) Qadîmî İstanbulîdür. Emâsil-i efâzil huzûrında muqbil olan kavâbilün maqbûlidir. (MŞ, 409)

Neden Aliterasyonlu Yapılara Başvurulur?

Klasik Osmanlı nesir yazarı, her şeyden önce, geleneğin, bütün kuralları ve çok sayıda örneği ile kendisinin önüne koyduğu bu yazı anlayışına sadakati ölçüsünde başarılı olacağını bilerek ürünler vermiştir. Bilindiği gibi, “Aristo’nun Poetikasında temellendirilen Retorik ile Belâgat ilminin edebiyat eserine yaklaşımları kuralcılık’a dayanmıştır. Her iki alandaki görüşlerin ortak noktası edebiyat eserinin ‘nasıl’ yazılacağına önceden belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla yazar bu kurallara uyararak yazıyor ve kurallara en mükemmel şekilde uyararak yazdığı nispette de edebîliği sağlamış oluyordu. Böylece edebîlik, Belâgat ve Retoriğin kurallarına uymakla eşdeğer sayılıyordu.” (Genç, 2007: 39). Bu anlayışın ürünü olan “... metin, kendinden önce kendi dışında oluşmuş bir tarzın ve bir dilin ‘yeniden üretimi’ gibi. Varlığını kendine değil, kendi anlattığına değil, kendi dışındaki o ‘tür’e borçlu” (Belge, 1998: 456) kabul edilebilir. Bu yazı dili geleneği içinde yazarın veya şairin, öncelikle birey olarak değil güçlü, zengin, uzun soluklu bir geleneğin üyesi olarak bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü biçim ve içerik yönüyle temel kurallarının yanında, bu yazı dili geleneği içinde yazara (veya şaire) kalan alan çok sınırlıdır. Dolayısıyla burada birey üslubundan önce ‘klasik üslup’, ‘estetik üslup’, ‘ilmi üslup’, ‘tür üslubu’ gibi daha genel üsluplardan bahsetmek gerekir. Bireyin üslubunu belirlerken yapılması gerekenlerin başında, ele alınan yazarın (veya şairin) bu genel üsluplar içinde kendisine bırakılan sınırlı alanda yapabildiklerini ortaya koymak olacaktır. Çağdaş edebiyat okuru için klasik Osmanlı’nın estetik ürünlerini bireyler üzerinden değerlendirmenin çeşitli zorlukları bulunmaktadır ve işaret edilen zorluklardan biri işte bu noktada devreye girmektedir.

Klasik Osmanlı nesir dilinde kullanılan aliterasyon gibi estetik araçlar, yazar ve okur arasındaki iletişim ve ilişki yönüyle sınırlı çevrede geçerli bir estetik kaygının ürünü olarak tercih edilmiş sayılabilir. Bu ifade tercihinin, aslında imparatorluğun bünyesinde oluşan bilimsel, entelektüel düzeyin ve maddi refahın ürünü olduğu savunulabilir.

Sıkça vurgulanan yönüyle, bu tür eserlerin dili suni bir dil olarak kabul edilmektedir. Bu hüküm, söz konusu eserlerin dilini ‘suni edebî dil’ olarak nitelendirmemizi sağlar mı? Eğer cevap evet ise, bunun karşıtı olarak bir de ‘doğal edebî dil’den bahsedilebilir mi? Bu durumda bir başka ifade ile, dönemin folklorik ürünleri ve pek çok çağdaş edebiyat eseri, sosyal dünya ile bağlar, farklı düzeylerde geniş halk kitlesine ulaşma bakımlarından değerlendirildiğinde, klasik Osmanlı edebî ürünleri ile bu belirtilen niteliklerdeki edebî ürünler arasında ‘doğal edebî ürünler’ ve ‘suni edebî ürünler’ gibi ayırmadan söz edilebilir mi? Türk edebiyatının ürünlerine bu açıdan yaklaşan bir yazının içeriği, buna odaklanan özel bir araştırmayı gerekli kıldığından ve bunun da mevcut çalışmanın sınırlarını aşacağından, burada şimdilik sorulan sorular yoluyla konuya dikkat çekmek yeterli olacaktır.

Aliterasyonun, bu eserlerin dilindeki varlığına dair ilk akla gelen şüphesiz, akıcılık, zevkle okunabilirlik sağlaması ile ilgilidir. Aliterasyon yapılan sesbirimlerin birbirlerine olan mesafeleri, okuma sırasında belirli durakların yerini gösterebildiği gibi, bu duraklar aracılığıyla müzikal dalgalar da oluşturulmaktadır. Farklı uzunluklarda müzikaliteli dalgalar halinde sunulan bu aliterasyonlu yapılar, sessiz veya sesli okumalara değişen ölçülerde akıcılık kazandırmakta; bir anlamda tekdüzeliği kırmaktadır. Bu yolla oluşacak akıcılığın derecesini, aliterasyonu sağlayan simetrik sesbirimlerin aynı veya akraba sesbirimler olmaları ve tabii birbirlerine mesafeleri, yani dizimsel eksenindeki yerleri belirlemektedir. Bu noktada ayrıca üzerinde durulması gereken bir nokta da şudur: Kültürün, yaygın bir kanı olarak, sözden yazıya doğru gelişim gösterdiği düşünülürse, kulağa hitap eden bu estetik araçların göze hitap eden yazıda, özellikle de entelektüel düzeyi yüksek klasik Osmanlı nesrinde bu derece yoğun ve etkili kullanımları nasıl açıklanabilir? Yazarın, kuralları kendisinden önce oluşmuş bir belâgat anlayışına bağlılığı, tek başına bu sorunun cevabı olabilir mi? Klasik Osmanlı nesir ürünlerinin bazı örnekleri, örneğin mesnevilerin mensur

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

biçimleri, aynı zamanda sesli okunmak üzere kaleme alınmış kabul edilebilir. Ancak, biyografi, tarih gibi eserlerin bu şekilde kulağa hitap eden estetik araçlarla donatılmalarını da açıklayacak farklı yorumlara ihtiyacın olduğu ifade edilebilir.

Aliterasyon, edebiyat alanındaki uygulamalar yoluyla, psikolinguistik buluşlara da konu olmuştur (Fabb, 2010: 1226). Aliterasyonun algısal ve bilişsel yönden belirgin özellikleri çeşitli çalışmalar yoluyla gösterilmiştir (Boers ve Lindstromberg, 2005: 228). Aliterasyon aracılığıyla, *mnemonic* (bellemsel, hafızaya dayalı) bir kullanımla akılda kalıcılığın sağlanması tercih edilmektedir; dolayısıyla aliterasyonun estetik işlevinin yanı sıra, bir de pratik işlevinden bahsedilebilir. Bellemsel, hafızaya dayalı bu tür teknikler aracılığı ile okurun metinde aliterasyonlu ifadeleri daha kolay akılda tutacağı veya hatırlayabileceği kabul edilebilir.

Bellemsel (mnemonic) etki oluşturmak üzere, aliterasyondan yalnızca edebî metinlerde yararlanılmamaktadır. Dil öğretimi alanında sözcük gruplarının öğretiminde⁴, çocuklara yönelik öğretim materyallerinde (Lindstromberg and Boers 2008; Dowker, 1989)⁵, reklamcılıkta ve slogan geliştirmede (Lindstromberg and Boers 2008: 205) yine aliterasyondan bu özelliği dolayısıyla yararlanılmaktadır.

Bunlara ek olarak, Orta çağın hemen bütün edebî geleneklerinde kültürü aktarmayı sağlayan en önemli unsurlardan biri ezberleyerek nakletmedir. Klasik Osmanlı nesir dilinin kültürel temellerinin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olan İslami yazı dili geleneğinin en önemli eseri Kur'an'ın ezberlenmesinin de, belirli ölçülerde, bu anlayışla ilgili olduğu kabul edilebilir. Bu dönemde, daha kolay ezberlenip aktarılabilmesi dolayısıyla, eserlerin daha çok manzum olarak kaleme alınması yine bu ezber kültürü ile ilgilidir. Nazmın bu pratik değeri, söz konusu dönemde mensur türleri manzum metinlere yaklaştıran bir çeşit manzum ifade etme modasının yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Yine bu dönemde, günümüzde manzum olarak yazılması hiç düşünülmemeyen sözlük, biyografi gibi türler bile bu amaçla manzum kaleme alınmıştır. Klasik Osmanlı nesir yazarı da, mensur eserleri nazmın cazip olanakları ile sunarken, diğer dilbilimsel araçların yanında aliterasyona çokça başvurmuştur.

Aliterasyonun bu eserlerin dilindeki yerini belirlerken ifade edilmesi gereken yönlerden biri; konuyu, mesajı daha vurgulu veya daha anlaşılır kılmak için tercih edilmiş olabileceği ile ilgilidir. 'Koordineli çiftler' veya 'müzikaliteli dalgalar' halinde gelen bu sesbirimlerin, bünyesinde yer aldıkları sözcükler veya sözcük grupları üzerinde okurun dikkatinin yoğunlaşmasını sağladığı da düşünülebilir. Dolayısıyla aliterasyonlu ifadelerin yer aldığı bölümlerin, cümlede içerik bakımından da öne çıkarılması gereken mesajlara işaret ettiği söylenebilir.

Şüphesiz, aliterasyonu tek başına bir estetik araç olarak düşünmemek gerekir. Klasik Osmanlı nesrinde söz konusu estetik ve pratik işlevleri yerine getiren, seci, sözcük tekrarı, asonans, istikak gibi başka dilsel araçlar da vardır. Metnin geneline olabildiğince ölçülü dağılan bu estetik araçların birlikte kullanımından doğan akıcılık, kolay ve zevkle okunabilirlik, akılda kalıcılık özellikleri klasik Osmanlı nesrinin genel üslubunun da belirleyici unsurlarındandır.

Sonuç

Klasik Osmanlı nesir ürünlerinin dilini edebî araştırmaların malzemesi yapan sesbirimsel, biçimbirimsel, sözcükbirimsel ve anlambirimsel estetik araçlar vardır. Söz konusu eserlerin dilinde çokça kullanılan aliterasyonu bu çerçevede ve sesbirimsel yineleme örnekleri arasında değerlendirmek gerekir.

⁴ Deyimlerin ve diğer sözcük gruplarının öğretiminde; ayrıca, sözcük gruplarının öğretim süreci ve sonrasında akılda tutulmasında veya hatırlanmasında aliterasyonun yeri için bk. Boers and Lindstromberg, 2005; Lindstromberg ve Boers 2008.

⁵ Ayrıca, 9 aylık bebeklerin aliterasyonlu yapılarla duyarlılığı ile ilgili çalışma için bk. Jusczyk, 1999.

Bu dilbilimsel yinelemelerde, yinelemenin birinci parçasında seslendirilen unsurlar, ikinci (hatta üçüncü, dördüncü) parçalarında âdeta yankılanmaktadır. Buna karşılık olarak çağdaş düzyazıda esas olan, tekrardan uzak, fikri gelişimin basamakları biçiminde sunulan anlatımdır. Bu durum, klasik Osmanlı nesrinde ‘anlatım yolları’nın, buna tepki olarak gelişen çağdaş nesirde ise ‘anlatılan’ın önemli ve öncelikli olduğu hükmünü doğurmaktadır.

Aliterasyon, klasik Osmanlı nesrinde, sağladığı müzikalite ve akıcılık dolayısıyla estetik; bellemsel, hafızaya dayalı kullanımı dolayısıyla da pratik işlevleri ile öne çıkmaktadır.

Aynı sesbirimlerin yinelenmesiyle oluşan *tam aliterasyonun* yanı sıra, akraba sesbirimlerin yinelenmesiyle de *gevşek/eksik aliterasyon* oluşturulmaktadır. Hem yinelenen sesbirim hem de bu sesbirimlerin dizimsel eksenindeki yerleri ve birbirlerine mesafesi, bu estetik ve pratik işlevli unsurların yaratmak istediği etkiyi de belirlemektedir.

Bu çalışmanın konusu olan aliterasyonun yanı sıra benzer işlevlerle kullanılan estetik dilbilimsel birimler, model eserlerdeki kullanımlarıyla ve bu yolla klasik Osmanlı nesir diline sözcük kopyalama aracına dönüşmüşlerdir. Bir bakıma, kullanılmak istenen estetik ifade örnekleri Osmanlı Türkçesinin ilişki dilleri olan Arapça ve Farsçada hazır bulunan bu nitelikteki sözcükleri söz konusu dönemde dil ilişki sürecinin ilk dikkati çeken unsurları haline getirmiştir. Bu yolla Osmanlı’nın diline taşınmış söz varlığı, çağdaş Türk nesir dilinin oluşmaya başladığı ilk dönemden itibaren ilk terk edilen yabancı unsurlar arasında yer almıştır.

Kısaltmalar

FH: Ferruh u Huma

KA: Künhu’l-Ahbâr

MŞ: Âşık Çelebi Meşâi’rü’ş-Şu’arâ

NA: İsmail Belîğ Nuhbetü’l-âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü’l eş’âr

PN: Pârs-nâme

TMC: Tarih-i Mısr-ı Cedîd

TS: Tarih-i Selânikî

TŞ: Latîfî Tezkiretü’ş- Şu’arâ ve Tabrisatü’n- Nuzamâ

TŞM: Esrâr Dede Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU Abdulkerim **İsmail Belîğ Nuhbetü’l-âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü’l eş’âr**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999.

BARUTCU-ÖZÖNDER Sema, “Maniheizt ve Budist Çevrelerde Türk Şiiri”. **Türk Kültürü Araştırmaları**, 32 / 1-2 (1996), s. 69-87.

BELGE Murat, “Türkçede Düzyazının Gelişmesi”, **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İletişim Yay., İstanbul 1998, s. 455-459.

BOERS Frank and LINDSTROMBERG, Seth. “Finding Ways to Make Phrase-Learning Feasible: The Mnemonic Effect of Alliteration”, **System**, Vol:33 (2005), pp. 225-238.

BÜLBÜL Tuncay, **Tarih-i Mısr-ı Cedîd**, Grafiker Yay., Ankara 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

- CANIM Rıdvan, **Latîfî Tezkiretü'ş- Şu'arâ ve Tabrisatü'n- Nuzamâ**, AKM Yay., Ankara 2000.
- DİLÇİN Cem, “Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, **Türkoloji Dergisi**, C 9, S:1 (1991), s. 43-98.
- DOWKER Ann, “Rhyme and Alliteration in Poems Elicited from Young Children”, **Journal of Child Language**, Vol:16 (1989), pp. 181-202.
- EREN Hasan. “Türk Yazınında Allitération”, **Türk Dili**, TDK Yay., S:286 (1997), s. 421-25.
- ERGÜZEL Mehdi, **Pârs-nâme**, TDK Yay., Ankara 2009.
- ESRÂ DEDE, **Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye**, (Haz.: İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Yay, Ankara 2000.
- FABB Nigel, “Is Literary Language a Development of Ordinary Language?”, **Lingua**, Vol:120 (2010), pp. 1219-1232.
- Ferruh u Huma**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Nu.: 1975.
- GENÇ İlhan, **Edebiyat Bilimi Kuramlar-Akımlar-Yöntemler**, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2007.
- İPŞİRLİ Mehmet (1989). **Selânikî Mustafa Efendi Tarih-i Selânikî**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. C. I.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, (Haz.: Mustafa İsen), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1994.
- İSEN Mustafa, “Estetik Nesir”, (Ed. Talat Halman) **Türk Edebiyatı Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C:2, s. 81-90.
- JOHANSON Lars, **Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler**. Çev.: Nurettin Demir, TDK Yay, Ankara 2007.
- JUSCZYK Peter W. vd.. “Nine-Month-Olds' Attention to Sound Similarities in Syllables”, **Journal of Memory and Language**, Vol:40 (1999), 62–82.
- KALINKE Marianne E., “Alliteration in ‘Ívens Saga’ ”, **The Modern Language Review**, Vol: 74 (1979), No. 4, pp. 871-883.
- KARATEKE Hakan, “Osmanlı Nesrinin Cumhuriyet Devrinde Algılanışı”, **Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler** (Haz. Hatice Aynur vd.), Turkuaz Yay., İstanbul 2010, s. 45-55.
- ÂŞIK ÇELEBİ, **Meşâ'irü'ş-şuara İnceleme-Metin**, (Haz.: Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010.
- LANGER Kenneth, “Some Suggestive Uses of Alliteration in Sanskrit Court Poetry”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol:98, No. 4 (Oct. - Dec., 1978), pp. 438- 445,
- LİNDSTROMBERG Seth and Frank BOERS. “The Mnemonic Effect of Noticing Alliteration in Lexical Chunks”, **Applied Linguistics**, 29/2 (2008), pp. 200-222.
- PECK Tracy, “Alliteration in Latin”, **Transactions of the American Philological Association (1869-1896)**, Vol:15 (1884), pp. 58-65.
- PİRKHOFER Anton M., “A Pretty Pleasing Pricket"--On the Use of Alliteration in Shakespeare's Sonnets”. **Shakespeare Quarterly**, Vol:14 (1963), No. 1, pp. 3-14 .

-
- RUBIN David C., **Memory in Oral Traditions: The Cognitive Psychology of Epic, Ballads, and Countingout Rhymes**, Oxford University Press, Oxford 1995.
- SARAÇ Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2006.
- SHEWAN A., “Alliteration and Assonance in Homer”, **Classical Philology**, Vol:20 (1925), No. 3, pp. 193-209.
- SHORT Mick, **Exploring the Language of Poems, Plays and Prose**, Longman Limited, New York 1996.
- STOLL Elmer Edgar, “Poetic Alliteration”, **Modern Language Notes**, Vol:55 (1940), pp. 388-390.
- TİETZE Andreas, “Mustafa Âli of Gallipolis Prose Style”, **Archivum Ottomanicum** 5, , (1973), s. 297-319.